

TECHNOLÓGIAI KATASZTRÓFÁK ÉS A POLITIKA – CSERNOBIL ÉS A GLASZNOSZTY

BOTYÁNSZKI Alexandra
PhD hallgató

Szegedi Tudományegyetem, Politológia Tanszék

1. AZ IPARI/TECHNOLÓGIA KATASZTRÓFÁK

Ha nagyszámú ember hal meg, sebesül meg, szenved károsodást valamilyen módon, akkor az eseményt katasztrófának/szerencsétlenségnek nevezzük.¹ A szakirodalom különbséget tesz természeti és technológiai/ipari katasztrófák² között, azonban egy szerencsétlenség besorolása nem minden esetben egyszerű: gondoljunk a 2011-es japán szökőár utáni atomkatasztrófára.

A technológiának a nyilvánvaló haszna mellett „sötét oldala” is van. Az ipar világszerte szennyezi a levegőnket és vizünket, veszélyeztetve az egészségünket.³ Minden technológiai innovációnak vannak kockázatai is a gazdasági haszon mellett, amely az atomenergiára fokozottabban érvényes.⁴ A katasztrófákkal foglalkozó nyugati szakirodalomban a legtöbb tanulmány a szerencsétlenségeket követő helyreállításról készült, mégpedig természeti katasztrófák kapcsán.⁵ Ezek felvetik, hogy a katasztrófák különálló jelenségek többé vagy kevésbé jól elkülöníthető kezdettel és véggel.⁶ Ahogyan Drabek írta: míg a (természeti) katasztrófák „*viszonylag kisebb hullámokat okoznak a hosszú távú fejlődési ciklusban*”,⁷ az ipari katasztrófák alapvetően változtatják meg a közösséget. Az ipari katasztrófák gyakran elnyújtottak; néhányuk hatásai talán végeláthatatlanok, különösen a vegyi illetve nukleáris balesetek esetén. A technológiai katasztrófákról szóló tudományos munkák jelentős része a nukleáris balesetek lehetőségeivel foglalkozik, és ennek nyilvánvaló okai vannak. A nukleáris energia esetén nem hagyhatjuk figyelmen kívül a közvélemény szélsőséges felfogását a nukleáris kockázatot illetően. Lewis szerint a helyesen felépített nukleáris erőmű vagy jelentéktelen kockázatot jelent vagy semmilyen,⁸ de széleskörű ellenzéke van ennek a technológiai megközelítésnek, a társadalom részéről igen nagy az aggodalom (ún. nukleáris neurózisról is beszélhetünk).⁹ Egy nagyszabású tanulmány szerint, amely a technológiai és más katasztrófákról szólt, az emberek

---

1 SMITH 1996, 5. p.

2 A háborús veszteségeket, „hadi katasztrófákat” külön definiálva.

3 HEADRICK 1990, 5568. p.

4 SMITH 1996, 314. p.

5 ANDERSON – WOODROW 1989.; BOLIN – BOLTON 1986.; DRABEK 1986.; LAPLANTE 1988, 217–235. p.

6 HAAS – KATES – BOWDEN 1977.

7 DRABEK 1986, 251. p.

8 LEWIS 1990, 245–246. p.

9 SLOVIC – FLYNN – LAYMAN 1991, 1603–1607. p.

jobban rettegnék a nukleáris létesítményektől és a nukleáris balesetektől, mint a bűnözéstől vagy a betegségektől.¹⁰ A csernobili baleset kétségtelenül világszerte növelte az atomenergiával szembeni bizalmatlanságot.¹¹

A természeti katasztrófákkal szemben viszonylag keveset tudunk az ipari katasztrófákból való felépülés folyamatáról. Ebben szerepet játszik természetesen az is, hogy a szerencsétlenség után gyakran már nem is léteznek olyan közösségek, amelyek „felépülhetnek”. Ilyen szörnyű fejleményekkel természeti katasztrófák esetén kisebb valószínűséggel beszélhetünk. A Csernobilhoz hasonló ipari katasztrófák olyan hosszan tartó hatásai lehetnek, amelyek a következő nemzedékekre halasztják a helyreállítást, de kétséges, hogy visszaállítható a katasztrófa előtti állapot. Több esettanulmány áttekintése alapján Edelman feltételezte, hogy „*egy ipari katasztrófa után az egyensúly helyreállítása nehéz, ha nem lehetetlen.*”¹²

A katasztrófák megértése, megelőzése és a károk minimalizálása bárhol a világon létfontosságú a globális környezetünk megóvása szempontjából. Ehhez törekednünk kell az emberi viselkedés jobb megértésére, hiszen egyetlen hiba egyetlen személy által – ahogy 1986-ban történt a Csernobilban – kontinensnyi károkat tud okozni. Egy tévedés egy jelentős vegyi gyárban több ezer embert ölhet meg.¹³ Korunk katasztrófái sok ezer embert ölnek meg és komoly gazdasági károkat okoznak, viszont nem mindegy, hogy milyen a katasztrófa által sújtott ország gazdasági helyzete. Az Egyesült Államokban vagy egy nagy európai országban sokkal kisebb lesz a hatás GDP-re, mint ha egy hasonló esemény egy fejlődő országban történne; a kár az éves GDP egy kis százalékát jelenti.¹⁴

Az ember által előidézett katasztrófák úgy tűnhetnek, hogy alapvetően különböznek a természeti szerencsétlenségektől, hiszen ezek az emberi tévedés eredményei vagy rosszindulatú szándékkal okozzák őket, és az lehet az érzésünk, hogy meg tudtuk volna akadályozni az eseményeket. Valójában az ember által előidézett és természetes katasztrófák közti különbségtétel igen problematikus.¹⁵ A természeti környezetre egyre nagyobb hatással van az emberi tevékenység, és a természeti katasztrófák bekövetkeztéhez is egyre többször járul hozzá emberi hiba. Érdekes a „technológia katasztrófát” is szélesebben értelmezni. Így maga a „technológia” is lehet egyszerű toxikus vegyszer vagy egy teljes ipari komplexum, egy nukleáris erőmű.¹⁶ A Hohenemser által felállított tipológia megkülönböztette az energia és az anyag okozta technológia katasztrófákat, amelyben a nukleáris sugárzást a többszörösen összetett szerencsétlenségek közé sorolta.¹⁷ Glickman

---

10 SMITH 1996, 325–326. p.; HINMAN – KLEINHESSELINK – LOWINGER 1993, 449–456. p.

11 *Jelentés a Csernobili Atomerőmű balesetét elemző szakértői ülésről, Bécs. 1986. augusztus 25–29. A Szovjetunió 380 oldalas jelentése.* XIX-J-1-k KÜM 1986. V. ENSZ/Á, Az ENSZ és szervei. NAÜ. 115. doboz Külügyminisztérium 2171. szám. Érkezett 1986. szeptember 16. Nemzetközi Szervezetek Ügyosztály. Az irat eredete: OAB, száma: 1999., kelte: 1986. szeptember 12.

12 EDELMAN 1988, 9. p.

13 A Bhopal Chemical Factoryban egy vagy két munkás hibái 8 ezer ember halálához és a 250 ezer ember sérüléséhez vezettek Indiában 1984-ben. A katasztrófa kezeléséről illetve hatásairól lásd: JASANOFF 2002.; SARANGI 2002.

14 KUNREUTHER – USEEM 2010, 239. p.

15 A természeti csapások által előidézett katasztrófák és az ipari szerencsétlenségek között a lényegi differencia gyakran csak az események után válik világossá: a technológia katasztrófák esetén hatványozottabban (de nem kizárólagosan) jelentkezik a személyi felelősségre vonás kérdése.

16 SMITH 1996, 314. p.

17 HOHENEMSER – KATES – SLOVIC 1983, 378–384. p.

többek között az olyan jelentős ipari balesetek részhalmozásának elemzésére fókuszált, mint a veszélyes anyagok okozta tüzesetek vagy a toxikus felhők.¹⁸

Napjainkig Csernobil volt a legjelentősebb (7-es fokozatú) atombaleset, amelyet ember okozott. A katasztrófát követő két hétben bejárta a nukleáris felhő Észak-Nyugat Európát. Ukrajnán kívül, a skandináv térséget, Ausztriát, Németországot, Lengyelországot, az Egyesült Királyságot és Írországot érte a legnagyobb radioaktív szennyezés.¹⁹

Fokozat	Esemény	Példa
7	Nagyon súlyos baleset / Major Accident	Csernobil, Szovjetunió, 1986 Fukushima, Japán, 2011
6	Súlyos baleset / Serious Accident	
5	Telephelyen kívüli kockázattal járó baleset / Accident with Wider Consequences	Windscale, Nagy Britannia, 1957 Three Mile Island, Egyesült Államok, 1979
4	Elsősorban a létesítményen belüli hatással járó baleset / Accident with Local Consequences	Saint Laurent, Franciaország, 1980 Tokai Mura, Japán, 1999.
3	Súlyos üzemzavar / Serious Incident	Vandellos, Spanyolország, 1989.
2	Üzemzavar / Incident	<i>Megjegyzés:</i> Egy átlagos atomerőművi blokk esetén az 1–2-es fokozatú esemény évente 2–3-szor fordul elő.
1	Rendellenesség / Anomaly	
0	Biztonságot nem befolyásoló esemény / Below Scale / No Safety Significance	

1. táblázat: A Nemzetközi Nukleáris és Radiológiai Esemény Skálája²⁰

A csernobili baleset az „abszolút katasztrófák” közé sorolható, amely definíciója szerint a legsúlyosabb katasztrófakategória, melynek esetében a teljes helyreállítás nem valószínű, valamint „az egész ország anyagi és erkölcsi helyzete is tartósan megrendül.”²¹ A Szovjetunióban a megrendülés nem Csernobillal kezdődött, a rendszerben bekövetkezett változásokat mély gazdasági és politikai folyamatok váltották ki, de a változásoknak fontos állomása volt az atomkatasztrófa. Alapvető fordulatot hozott a szovjet politikában, mert jóllehet, az információkat cenzúrázták és a részleteket visszatartották, a Szovjetunió történetében mégis példa nélküli volt az eseményeket követő „nyílt” magatartás. Tanulmányomban a Csernobilban történt atomszerencsétlenség a szovjet reformfo-

18 GLICKMAN 1993, 10. p.

19 SMITH 1996, 328–330. p.

20 A Nemzetközi Nukleáris és Radiológiai Esemény Skálát (INES) a Nemzetközi Atomenergia Ügynökség (NAÜ) és az OECD Nukleáris Energia Ügynöksége dolgozta ki az 1990-ben a nukleáris eseményekről vagy balesetekről szóló, a nyilvánosság számára készült jelentések kommunikálása és értékelése céljából. Az INES skála egy sor különböző tevékenységgel összefüggő esemény jelentőségét feje ki, beleértve a sugárforrások ipari és orvosi felhasználását, nukleáris létesítményekben végzett műveleteket és a radioaktív anyagok szállítását. Lásd: *Csernobil Ténytár*, 23. p.

21 KÉMÉNCZY 1980, 13. p.

lyamatokra gyakorolt hatásaival valamint politikai ill. tájékoztatáspolitikai vonatkozásaival foglalkozom, megvizsgálva a szovjet „válság-menedzsmentet”, áttekintve a téma szakirodalmát és elsődlegesen külügyminisztériumi iratokra támaszkodva.

2. „VÁLSÁG MENEDZSMENT” ÉS A SZOVJETUNIO: CSERNOBIL ESETE

A katasztrófák elméleti módszerekkel történő elemzése, kategorizálása segítséget nyújt az előzetes tervezés és szervezés, a felkészülés számára, lényegében azonban minden katasztrófa egyedi. Több hasonló modell is a rendelkezésünkre áll, ha a katasztrófák politikai vonatkozásait vizsgáljuk. A legújabb szakirodalom 6 kulcsfogalmat említ. Az eseményt követően gyorsan megnyilvánul a *képesség* a rendelkezésre álló erőforrások mobilizálására, és a *szakértelem* megfelelő és helyénvaló alkalmazására. Kevésbé egyértelmű: a *részvétel* (a törődés kifejezése vagy megjátszása az áldozatok felé), a *korrektség* (őszinteség), a *hitelesség* (megfelelő tájékoztatás); és végül a kormányzati *megelőzés*.²² Ha a szovjet politika „válság-menedzsmentjének” elemzéséhez a Leonard és Howitt által felvázolt kockázat-menedzsment-szerkezetet használjuk, amely a katasztrófák kezelésének két fajtáját, és két időszakát különböztet meg,²³ akkor számos hiányosságot állapíthatunk meg. A Szovjetunió komoly mulasztásokat követett el, leginkább a tájékoztatásban. Törvényben előírt feladatuk lett volna az embereket felvilágosítani a védekezés helyes módjáról, elmagyarázni a hatóságok által hozott intézkedések célját és okát.²⁴

Befektetés/beavatkozás/tett	Mikor történjen	„Haszon”
1. Megelőzés/mérséklés	Az esemény előtt	Csökkenti az okozott károkat
2. Hatékony válasz előkészítése	Az esemény előtt	Folyamatában csökkenti a károkat
3. Helyreállító-infrastruktúra kiépítése	Az esemény előtt	Gyorsítja a helyreállítást
4. Válasz/reakció	Az események közben és haladéktalanul az események után	Folyamatában csökkenti a károkat
5. Helyreállítás	Az események után	A társadalmi jólétet helyreállítása amilyen gyorsan az lehetséges

2. táblázat: *Katasztrófák okozta társadalmi költségek csökkentésére tett lépések*²⁵

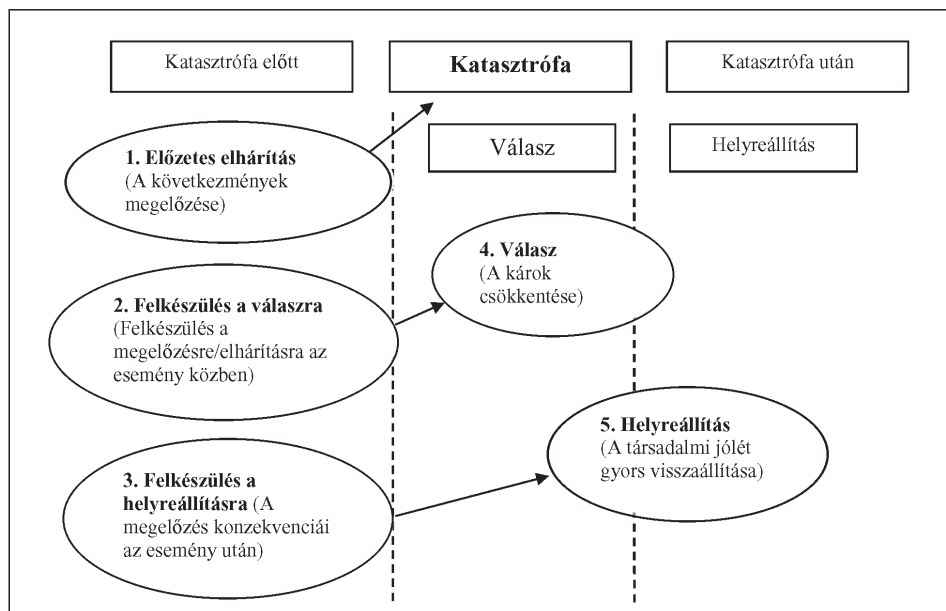
A „válság-menedzsment” első kategóriába azok az intézkedések tartoznak, amelyek az újjáépítésre irányulnak és általuk visszatér az élet a rendes kerékvágásába. A második kategóriába sorolhatóak az „előzetes intézkedések”. E kategóriákat tovább finomítva, öt különböző formáját határozzák meg a lépéseknek, három különböző időben. A 2. táblázat

22 OLSON – GRAWROSKI 2010, 209. p.

23 LEONARD – HOWITT 2010, 28. p.

24 SZATMÁRY – ASZÓDI 2005, 166. p.

25 LEONARD – HOWITT 2010, 28. p.

1. ábra: A katasztrófák társadalmi „kölségeinek” csökkentésére tett lépések összefüggései²⁶

felsorolja ezt az öt alternatív megközelítést, melyet az 1. ábra szemléltet. Ezek az alternatívák együttesen alkotnak egy átfogó kockázat-menedzsment-szerkezetet.

A felvázolt kereten belül, meghatározhatjuk és összehasonlíthatjuk a katasztrófák által okozott károk csökkentésének különböző lehetőségeit. Az átfogó kockázatkezelés keretében e kontextusában azonnal láthatjuk, hogy érdemes kiterjesztenünk a hagyományos kockázatkezelés fókuszát az időben előre és hátra. Feltárva így a lehetőségeit a megelőzésnek, a károk mérséklésének, és az előzetes helyreállításnak,²⁷ hiszen még a nyugati társadalmakban is az ipari baleseteket a politikai vezetés számlájára írják,²⁸ amelyet a szovjet esetben súlyosbított a felkészületlenség és a hiányos tájékoztatással összefüggő időhúzás. A jelen tanulmány a szovjet politika válaszára (4. pont) fókuszál, kiemelve a tájékoztatás-politikai kérdéseket, mindezek előtt azonban érdemes megvizsgálni a Szovjetunió glasznoszty politikáját.

3. A GORBACSOVI GLASZNOSZTY POLITIKA ÉS PROBLEMATIKÁJA

A peresztrojkához annak a felismerése vezetett, hogy a Szovjetunió hatalmas lemaradását a technológiai fejlődés terén a nagyobb szellemi szabadság légkörében talán könnyebb lesz csökkenteni. Gorbacsov-féle vezetés úgy gondolhatta, hogy nagyobb

26 LEONARD – HOWITT 2010, 29. p.

27 *Uo.*, 27–28 p.

28 WALTERS – WILKINS – WALTERS 1989, 21. p.; WILDAVSKY 1997, 428. p.

nyugati támogatásra tehet szert hitelek, kölcsönök, technológiai import formájában, ha azt a képet alakítja ki országáról, hogy ott demokratizálódás folyik.²⁹ Mindazonáltal az erőforrások nemcsak a gazdaságban, a természeti erőforrásokat illetően merültek ki, hanem a politikai lehetőségek és a bizalom terén is. A glasznoszty „szellemére” szimbolikusan szükség volt a szovjet társadalom modernizálása érdekében.³⁰

A reform jelentős politikai kérdéseket vetett fel, különösen az ideológia szerepét illetően. A glasznosztyra szüksége volt magának a vezetésnek, de az ellenzéknek is komoly érdemei voltak, ugyanis ha nem lett volna polgárjogi mozgalom, akkor a glasznoszty kifejezés sem létezett volna ekkor a Szovjetunióban.³¹

A „glasznoszty” szó egyszerre jelentette a „nyíltságot”, a korlátozások feloldását az általános üzleti és politikai tevékenység terén és „nyilvános kritikizmust”. A szovjet kormány célja az értelmiség megnyerése volt, és a nyilvánosság felkészítése a szükséges változásokra, azt remélvén, hogy széles bázisú támogatásra találhatnak. A glasznoszty politikája azonban szembekeült a mélyen gyökerező kulturális és diktatórikus berögződésekkel és számos alkalommal figyelmen kívül hagyták vagy elrejtették a nehézségeket és hibákat. Hozzáadódott ehhez egy mélyen cinikus hozzáállás mindkét oldalról.³²

A glasznoszty új politikája lassan hódított teret, és nem mindig átlátható formában.³³ Kezdetben Jarim Agajev³⁴ szavaival élve „*semmi sem változott, talán a szöveg, a szavak.*”³⁵ Vlagyimir Bukovszkij³⁶ véleménye szerint a szovjet propagandagépezet a hazugságok miatt annyira hitelét veszítette, hogy szükségszerűnek tűnt az igazság néhány elemét is belecsempészni, különben minden gyakorlati jelentőségét elveszítette volna. Vaszilij Akszionov³⁷ azt sem tartotta kizártnak, hogy a vezetők közül néhányan halálosan belefáradtak a hazudozásba.³⁸

A valódi változások a csernobili nukleáris baleset után történtek. A radioaktív anyagokkal együtt a hírek is „kiszivárogtak”.³⁹ A tények előbb-utóbb úgyis eljutottak a Szovjetunióba, vagy a nyugati rádióadások, vagy a könyvek, vagy a szamizdatok segítségével, és teljesen hiteltelenné tették a szovjet propagandát. Az illetékesek rájöttek, hogy hasznosabb a féligazság, mint a teljes hazugság.⁴⁰ A csernobili baleset után ezt a taktikát kö-

---

29 JAKAB 1990, 33. p.

30 Vö. HELLER – FEHÉR 1989, 22. p.

31 JAKAB 1990, 11. p.

32 KOTKIN 1991, 43. p.

33 Például csak később – az 1985. áprilisi plénum után – döntöttek arról, hogy nyilvánosságra kerülhetnek a drogfüggőségről szóló anyagok a sajtóban. A valóságban, a döntésnek nem volt látható eredménye. A 27. pártkongresszuson, egy évvel később mindössze egy felszólaló érintette a kérdést (az akkori új grúz pártfőtitkár, Patiashvili).

34 A hetvenes évektől kezdve részt vett az emberi jogi mozgalomban, 1978-ban csatlakozott a Moszkvai Helsinki Megfigyelő Csoporthoz. 1980-ban választási lehetőséget kapott: vagy emigrál az országból vagy börtönbe kerül. JAKAB 1990, 129. p.

35 *Uo.*, 19. p.

36 Ellenzéki, konfliktusa a szovjet államhatalommal a hatvanas években kezdődött. 1976-ban a szabadulásáért folytatott világméretű kampány után kicserélték a Chile Kommunista Párt bebörtönzött vezérével, Luis Corvalánnal. Ő volt az első olyan szovjet emigráns, akit az Egyesült Államok akkori elnöke (Jimmy Carter) vendégül látott. JAKAB 1990, 124–125. p.

37 Ellenzéki író, 1980-ban kényszerítették emigrálásra. JAKAB 1990, 124. p.

38 *Uo.*, 10. p.

39 TATU 1991, 87. p.

40 JAKAB 1990, 9. p.

vette a szovjet vezetés. A kapuk kinyíltak, ha csupán résnyire is; nyíltabb lett a szovjet tájékoztatás, az igazi „nyitottság” azonban a csernobili sokk nélkül nem valósult volna meg.

4. A GLASZNOSZTY PRÓBÁJA: VÁLASZADÁS CSERNOBILRA A SZOVJET TÁJÉKOZTATÁSPOLITIKÁBAN

A katasztrófák pszichológiai-társadalmi hatásainak elhárításában kiemelkedő szerepet játszik a *tájékoztatás*. Vészhelyzetben az emberek fokozottabban igénylik az információkat, a tájékoztatás hiánya teret ad a pánikhangulatnak. Az elsőrendű elhárítási feladat tehát a helyzet gyors felmérése, áttekintése, és ennek alapján gyors, széles körű objektív tájékoztatás lett volna.⁴¹ A gyors tájékoztatást több tényező is nehezítheti, hiszen kisebb katasztrófák esetén is bizonyos idő kell ahhoz, hogy a katasztrófát elhárító apparátus felmérje a történeteket, és érdemi tájékoztatást adjon,⁴² a szovjet vezetés azonban túl sokat várt a birtokában jutott információk közlésével.

A helyi ukrán vezetés április 26-án a hajnal órákban kapott értesítést az atomreaktorban keletkezett tüzről és haladéktalanul hozzákezdtek annak oltásához. A kialakult helyzetben az egyik legfontosabb az volt, hogy biztonságba helyezték a lakosságot, és hatékony segítséget nyújtsanak a sérülteknek.⁴³ A legjobb szovjet tudósok, fizikusok és technikai személyzet végezték a baleset után az elhárítást, és segítséget kaptak az Egyesült Államokból is tudósoktól, ipari cégektől és orvosoktól,⁴⁴ ám voltak a vezetésben, akik el-leneztek ezt.⁴⁵ Kijevben több nagyüzemben és az egyetemen zártkörű aktívaértekezleten jelentették be a tényt és önkénteseket toboroztak, a fővárosi kórházakból nagy számban mozgósítottak orvosokat, ápolónőket.⁴⁶ 36 órával a baleset után az erőműtől 4km-re lévő *Pripjaty* városának 45 ezer lakóját buszokkal evakuálták.⁴⁷ Május 2-án a miniszterelnöki szemle után döntöttek a veszélyeztetett zóna kiterjesztéséről harminc kilométerre. Kijevben a polgári védelem szervezetei működésbe léptek.⁴⁸ 10 nap alatt az érintett terület

41 KÉMÉNCZY 1980, 82–83. p.

42 *Uo.*, 89. p.

43 *Mihail Gorbacsov televíziós beszéde*. XIX-J-1-k KÜM 1986. Szovjetunió 81. doboz Külügyminisztérium 13.709–23. szám. Érkezett 1986. május 19. V. Területi Főosztály NSZK Referatura Várkonyi et. Fáklya, 1986. május 18.

44 GORBACHEV 1987, 235. p.

45 Loginov külügyminiszter-helyettes például hangsúlyozta, hogy a Szovjetunió vezető nukleáris hatalom, jól képzett szakembergárdával és megfelelő technikával rendelkezik a területen és nincs szükség nyugati segítségre. *Hivatalos szovjet tájékoztatás a csernobili nukleáris balesetről*. XIX-J-1-j KÜM 1986. Szovjetunió 138. doboz Külügyminisztérium 002679/2. szám. Érkezett 1986. máj. 5. I. Területi Főosztály Ügyosztály. Az irat eredete: Moszkva, száma: 92/RT, kelte: 1986. május 4.

46 *Szovjet intézkedések a lakosság evakuálására az atomerőmű meghibásodása kapcsán*. XIX-J-1-j KÜM 1986. Szovjetunió 138. doboz Külügyminisztérium 002679. szám. Érkezett 1986. ápr. 30. I. Területi Főosztály Ügyosztály. Az irat eredete: Kijev, száma: 06/RT, kelte: 1986. április 29.

47 A város a mai napig lakatlan, az egykori erőmű dolgozói és családjaik egy Szlavutics nevű új városban élnek, amely az erőműtől 50km-re keletre helyezkedik el. A várost nyolc volt szovjet tagköztársaság építette: Észtország, Lettország, Litvánia, Grúzia, Azerbajdzsán, Örményország, Oroszország és Ukrajna. Lásd: *Csernobil Ténytár*, 15. p.

48 *Főkonzuli összefoglaló a sugárveszély kapcsán Kijevben tett intézkedésekről*. XIX-J-1-j KÜM 1986. Szovjetunió 138. doboz Külügyminisztérium 002679/4. szám. Érkezett 1986. máj. 8. I. Területi Főosztály Ügyosztály. Az irat eredete: Kijev, száma: 08/RT, kelte: 1986. május 7.

76 településéről 130 000 embert telepítettek ki.⁴⁹ A kitelepítést végző karhatalmi erők tagjai nem viseltek védőfelszerelést, mert „*ha a lakosságot nem tudjuk ellátni védőfelszereléssel, akkor nem illik nekünk sem ilyet viselni.*” Így a karhatalmi erők tagjai közül sokan kaptak közvetlenül ártalmas sugárzást.⁵⁰

A kitelepítések körül számos probléma adódott. *Faszovoj* községben, ahova az evakuáltak egy részét elhelyezték a kitelepítetteknek semmiféle felvilágosítást nem kaptak arra vonatkozóan, hogy lakhelyükre mikor térhetnek vissza és visszatérhetnek-e egyáltalán.⁵¹ Holott egy katasztrófa után létfontosságú, hogy feloldják a bizonytalanságot, a közösségnek hinnie kell abban, hogy a problémákon túl tudnak lépni („szimbolikus gyógyulás” fogalma). Mindez átcsúszik már a „helyreállítás” kategóriájába.⁵²

Ha a második fejezetben bemutatott keretrendszerben vizsgáljuk a szovjet politikai vezetés lépéseit a katasztrófa után, akkor először is ki kell emelni a szovjet *politikai környezet* természetét. Az összes hírforrás, média az állam tulajdona volt, mely meghatározta, hogy milyen témák jelenhetnek meg a szovjet sajtóban. A szovjet média nem adott ki „*meg nem erősített tudósításokat*”: ha történet egy esemény, meg kellett erősítenie a megfelelő politikai erőknél, mielőtt azt nyilvánosságra hozták volna. Hasonlóan a politikai hatalom kívánóságának megfelelően tudósított szerencsétlenségekről, mint minden más eseményről: haladéktalanul beszámolt a történekekről, vagy hallgatott az egészeiről. Csernobil esete drámaian demonstrálta azt, hogy magas szintű politikai döntések szükségesek ahhoz, hogy az eseményekről tudósítsanak, és hogy az időszűrés helyett a politikai megfontolások voltak a döntőek,⁵³ tehát a katasztrófára adott válasz nem lehet hatékony. Mindez a szovjet diktatórikus rendszer sajátosságaiból ered, ahogyan a balesethez vezető okok is, ez azonban nem tárgya a jelen tanulmánynak. A szovjet propaganda a katasztrófa bekövetkeztéig azt harsogta, hogy az ország nukleáris ipara „baleset-mentes” szemben a Nyugattal. Ennek az elbizakodottságnak megfelelően a baleseti előkészület minimális volt.

Egy kanadai történész a csernobili katasztrófa intézményes hatásaira fókuszálva arra jutott – némileg meglepő módon –, hogy a politikai rendszer karaktere (demokratikus, totalitárius) lényegtelen hatással van a válságkezelésre, a titkolózás nem szovjet sajátosság (pl. a Windscale baleset aktáit a brit kormány 30 évre titkosította).⁵⁴ A kormányok poli-

49 *Csernobil Ténytár*, 15. p.

50 *Rajnai Sándor nagykövet levele Szűrös elvtársához (Csernobil)*. XIX-J-1-j KÜM 1986. Szovjetunió 138. doboz Külügyminisztérium 002679/9. szám. Érkezett 1986. június 18. I. Területi Főosztály Ügyosztály. Az irat eredete: Moszkva.

51 *Ljasko ukrán miniszterelnök tájékoztatója a DT képviselőinek a csernobili atomreaktor szerencsétlenségéről*. XIX-J-1-j KÜM 1986. Szovjetunió 138. doboz Külügyminisztérium 002679/8. szám. Érkezett 1986. máj. 26. I. Területi Főosztály Ügyosztály Az irat eredete: Moszkva, száma: 109/RT, kelte: 1986. május 22.

52 MARPLES 1996, 202. p.

53 REMINGTON 1988, 116. p. Hasonlóan történt a Korean Air Lines repülőgépeinek lelövéséről való tájékoztatás 1983. augusztus 31. – szeptember 1. éjjelén. A bevett gyakorlathoz tartotta magát a TASZ, a fő nemzetközi tájékoztató szerv a KAL esetről történt első közleményében. A kezdeti beszámoló pár órával azután kijött, hogy a szovjet légvédelem lelőtte a repülőt, és csak azt jelezte, hogy a KAL 007 nyom nélkül eltűnt. 24 órával a beavatkozást követően, a TASZ beismerte, hogy a repülőgép belépett a szovjet légtérbe és a szovjet légvédelem vadászrepülőket küldött fel, de ez még mindig nem jelentette sem azt, hogy feltartóztatták a gépet, sem azt hogy lelőtték volna. Időközben az USA feltárta a bizonyítékokat, hogy a szovjetek lelőtték a gépet. Egy új TASZ közleményben, szeptember 3-án, az incidens körülményeit homályosan ábrázolták: a TASZ azt állította, hogy figyelmeztető lövéseket adtak le, amelyeket a KAL figyelmen kívül hagyott és folytatta útját. REMINGTON 1988, 117. p.

54 MARPLES 1988, 25. p.; MARPLES 1996, 211. p.

tikai és jogi válaszai, egy olyan válsággal történő szembenézéskor, mint amilyen Csernobil is volt, rendkívül hasonlóak. Jellemzően tagadják a válság nagyságát és különösen annak elrejtésére törekednek, hogy az adott balesetnek milyen hosszú távú egészségügyi hatásai vannak és nem fogadják el a felelősséget a katasztrófáért. A szovjet kormány különösen a nemzetközi felelősséget hátrította el.

Gorbacsov későbbi visszaemlékezéseiben visszautasította azt a vádat, amely szerint letiltották, meghamisították vagy visszatartották volna a híreket. Ennek bizonyítékát abban látta, hogy a kormánybizottság tagjai a lakossághoz hasonlóan minden különösebb étkezési vagy légzési elővigyázatosság nélkül töltötték az éjszakát az atomerőmű közelében, mert nem ismerték az igazságot a katasztrófa méretéről. Ez nem fedti a valóságot, hiszen a Központi Bizottság rendelkezett információkkal⁵⁵ az atombalesetről, hiszen már 1986. április 26-án tárgyalta a katasztrófát követő lépésekről, kijelöltek egy kormánybizottságot a szükséges intézkedések bevezetésére, valamint a Tudományos Akadémia is küldött egy tudósokból álló csoportot a helyszínre.

Gorbacsov helyesen úgy vélekedett, hogy a szovjet vezetés felelős a baleset értékeléséért és a megfelelő következtetések levonásáért, az az állítása viszont hamis, mely szerint a munkájuk nyíltan zajlott volna. „*A gyávaság elfogadhatatlan politikát jelentett számunkra*” – írta, azonban a gyakorlatban nem érvényesült a glasznoszty, a teljes és elfogulatlan információszolgáltatás. Gorbacsov védekezése, mely szerint nem volt érdekük, hogy elrejtésük az igazságot ellentétben áll a szovjet atomprogram titkosságával.⁵⁶

A szovjet vezetés késlekedésében lényeges szerepet játszott a *félelem*.⁵⁷ A félelem általános emberi érzés, az élet különféle pontjainál tapasztalható, és hozzátartozik a változástól való félelem. Ha egy politikai rendszer a félelemre alapozódik, az igazi veszély észrevétlenné válhat és ha titokban tartanak bizonyos eseményeket a következményektől tartva, még veszélyesebb helyzetet teremthetnek. A csernobili nukleáris katasztrófa és annak az emberi egészségre gyakorolt hatásai példázzák a félelem alapú döntések napjainkig ható következményeit. Az információ eltitkolása – amelyek életbevágóak voltak az emberi egészség⁵⁸ szempontjából – 25 évvel a baleset után is kihat az elkövetkező nemzedékekre és amikor napjainkban Csernobil kapcsán hazugságokról beszélnek, valójában a leváltott társadalmi rendszert (is) támadják.⁵⁹

Ha arra a kérdésre keressük a választ, hogy miért döntött a szovjet vezetés a kezdeti titkolózás mellett, és miért követte ezt a magatartást a többi szocialista ország is, akkor ki kell emelnünk a már említett félelem mellett további fontos tényezőként a *szovjet atomprogram titkosságát*. A csernobili atomenergia létesítmény volt a szovjet atomenergia-program büszkesége, egyben a szovjet rendszer legtitkosabb és legfedettebb része. Azzal, hogy a nukleáris program a kritika tárgya lett, a hősies és romantikus kép menthe-

---

55 Gorbacsov egy helyen azt állította, hogy már az első rövid jelentések után felmérték, hogy a helyzet komoly. Lásd: GORBACHEV 1987, 235. p.

56 *Uo.*

57 A félelem azonban nemcsak a politikai elite, hanem a katasztrófát elszenvedő lakosságra is jellemzőnek tekinthető egy atomtámadás vagy atombaleset esetén. A Hiroshima és Nagaszaki elleni amerikai atomtámadás után a domináns pszichológiai reakció az esemény alatt és után az elementáris erejű félelem és szorongás volt. Lásd: KÉMÉNCZY 1980, 45. p.

58 Becslések szerint 4.9 millió európai volt a sugárzás bizonyos fokának kitéve. YABLOKOV – NESTERENKO 2009, 5–6. p.

59 SZATMÁRY – ASZÓDI 2005, 165. p.

tetlenül elhomályosult. Továbbá hozzájárult a katasztrófa kezeléséhez az a tényező is, hogy létezett a szocialista országok között egy megállapodás, amelynek értelmében egyik ország sem közöl a másikra vonatkozó információt addig, amíg az utóbbi ezt maga nem közli. Ez volt a legfőbb oka annak a titkolózásnak, amely a magyar vezetőket is jellemezte.⁶⁰

A pánikreakciók kiváltó okát egy esemény *váratlansága* is meghatározhatja (és Csernobil váratlanul érte a szovjet vezetést), amelyet ésszerűtlen cselekvés követ és többnyire csak az esemény átélése után értékelik az eseményeket.⁶¹ Brickenstein kiemelte a pánikállapot „járvány” jellegét.⁶² A gyorsan terjedő „lelki fertőzéshez”⁶³ hozzájárult, hogy a katasztrófát titoktartás vette körül, és nehéz eldönteni, hogy a szovjetek azért kívánták-e fenntartani a nukleáris ipar pozitív megközelítését, mert terveik voltak kiterjesztésére (ahogyan ezt az Egyesült Államokban megfogalmazták) vagy egyszerűen nem akartak nyilvános félelmeket kelteni.

Sajnos sok példát hozhatunk arra, hogy kormányok szándékosan, a következményektől való félelemből tartanak vissza az egészséggel kapcsolatos információkat, diktatórikus rendszerekre pedig ez még inkább jellemző. Marples elméletét cáfolva, 2003-ban a SARS kitörése Kínában jól illusztrálta az ellentétet a kormány félelemreakciója és a globális egészségügyi biztonság között. A kínai hatóságok minden negatív hír megjelentetésére úgy tekintettek, hogy az hátrányos az ország nemzetközi megítélésére és a társadalmi stabilitás ellen irányuló fenyegetés.⁶⁴ A külföldről érkező nyomás hatására végül a kínai kormány együttműködött a WHO-val és más szervezetekkel a járvány leküzdésében. Csernobil esetében is hasonló forgatókönyv játszódott le. A szovjet média tudósítása három fázison ment keresztül: először a *késés* az esemény és a hivatalos beismerés között, másodsor a *tagadás*, az elferdítés, a történetek eltusolása, a végül a történetek *beismerése, elfogadása*.

A baleset utáni szovjet reakciók a paranoia három fő elemét képezték le: *tagadás, kivétel és reakcióformálás*. A csernobili robbanásra adott szovjet válasz és a SARS-ügy demonstrálja a tagadást. Kivétel, vagyis mások vádolása jellemzi általában a hivatalos amerikai politikát a terrorizmus elleni küzdelemben, de részben Gorbacsov is alkalmazta TV beszédében,⁶⁵ megragadva az alkalmat az Egyesült Államok támadására. Reakcióformálással akkor találkozunk, ha érzéseinket, cselekvési indítékainkat és gondolatainkat ellentétes értelműekkel helyettesítjük, amikor a biztonságérzet teljesen elvesztése egy olyan helyzetet teremt, amikor senkiben nem tudunk bízni; a világ sötét, veszélyes helyé válik, és ennek megfelelően pillanatokig a hidegháborús forgatókönyv került előtérbe a szovjet politikában.⁶⁶

60 SZATMÁRY – ASZÓDI 2005, 166–169. p.

61 KÉMÉNCZY 1980, 65. p.

62 BRICKENSTEIN 1979, 40–47. p.

63 KÉMÉNCZY 1980, 67. p.

64 CARRINGTON – YOUNG, 2003; LAN XUE-KAIBIN ZHONG 2010, 192–193. p.

65 *Mihail Gorbacsov televíziós beszéde*. XIX-J-1-k KÜM 1986. Szovjetunió 81. doboz Külügyminisztérium 13.709–23. szám. Érkezett 1986. május 19. V. Területi Főosztály NSZK Referatura Várkonyi et. Fáklya, 1986. május 18.

66 DURBAK 2005, 131–132. p.; *Mihail Gorbacsov televíziós beszéde*. XIX-J-1-k KÜM 1986. Szovjetunió 81. doboz.

Ha egy korábbi, 1975-ös atom-incidenssel vetjük össze a csernobili tragédiát, elfogadhatjuk, hogy előrelépés történt a tájékoztatás terén, azonban a glasznoszty mechanizmusának csődje a legtragikusabb a csernobili katasztrófa kezelésében mutatkozott meg.⁶⁷ Közvetlenül az atomkatasztrófa után a régi reflexek jelentkeztek, és szó sem volt glasznosztyról, megkezdődött a köntörfalazás. A robbanás, amely lerombolta a csernobili reaktort, 1986. április 26-án történt, éjjel egy óra után. Az első tudósítás nem sokkal hajnali 5 órakor érkezett, április 28-án, 65 órával később. Velikhov⁶⁸ – Gorbacsovhoz hasonlóan – úgy emlékezett; először nem is tudták, hogy mi történt és meg kellett bizonyosodni a baleset méretéről, hogy utána eldöntsék, hogy mi legyen a következő lépés.⁶⁹ Ezzel szemben Valentin Falin, a Novosti Hírügynökség vezetője, és Vladimir Gubarev, a Pravda tudományos szerkesztője később beismerték, hogy a Szovjetunióknak nem kellett volna olyan sokáig várnia, hogy megossa az első híreket az eseményről. Negyven perccel a vékonyka TASZ közlemény után – amely csak kicsit volt több a baleset bekövetkeztének tényétől – a második TASZ közlemény már az USA-ban történt nukleáris balesetekről informált. Ebben az esetben, a kárelhárítás és az ellenpropaganda majdnem párhuzamosan kezdődött, az esemény nyilvánosságra hozatalával.

A szovjet diktatórikus rendszer mechanizmusa gondoskodott az egységes vonalról a médiában és a központosított szervezést megkönnyítette a legtöbb orgánium függősége, az hogy a hírekben néhány médium dominált. Az extrém érzékenységu és jelentőségű történés magas szintű koordinációra kötelezte a médiát: nagyon kevés számú hírforrás számolható be Csernobilról: TASZ, Pravda, Izvesztyia, és a Központi Televízió. A helyi lapok a TASZ közleményeit adták le, valamint a hivatalos minisztertanácsi közleményeket. További bizonyíték arra, hogy a katasztrófa tudósítása központosítva történt, több esetben elhallgattak lényeges információkat és elferdítették az eseményeket, hogy például május 8-án arról tudósított a Kijevi Rádió, hogy az iskolákat bezárták és a gyerekeket elküldték a városból. Május 9-án a Pravda cáfolta ezeket a tényeket.⁷⁰ A központi média május 13-áig tagadta.

A sugárzásnak leginkább kitett ukrán lakosság csak május 6-án este kapott először tájékoztatást bizonyos védekezési szükségességről, az egészségügyi miniszter nyilatkozatából. A suttogó propaganda, a félelem folyamatosan erősödött. Hivatalosan sem a magyar főkonzul, sem főkonzul kollegái semmiféle tájékoztatást nem tudtak kieszközölni.⁷¹ Miután a hivatalos közlemények nem utaltak a baleset következtében előállt bármínemű komoly veszélyre, a május 1-jei ünnepeket valamennyi Csernobil közeli nagyvárosban – Kijevtől Gomelig, Minszktől Szmolenszkig – megtartották.⁷²

Komoly felelősség terheli a szovjet vezetést, hogy a média tagadta a csernobili sugárzás hatásait a szomszédos országokra is. Hiába állította a szovjet pártfőtítká, hogy amint megkapták az első megbízható információkat, diplomáciai csatornákon további-

---

67 YAKOVLEV 1989, 205. p.

68 Fizikus, a Kurcsatov Atomenergia Intézet igazgatója, KB tag, Gorbacsov tanácsadója. Velikov volt a legjobban ismert a Szovjetuniókn kívül. JAKAB 1990, 157. és 161. pp.

69 VELIKHOV 1989, 162. p.

70 REMINGTON 1988, 118–119. p.

71 *Főkonzuli összefoglaló a sugárveszély kapcsán Kijevben tett intézkedésekről.* XIX-J-1-j KÜM 1986. Szovjetunió 138. doboz Külügyminisztérium 002679/4. szám. Érkezett 1986. máj. 8. I. Területi Főosztály Ügyosztály Az irat eredete: Kijev, száma: 08/RT, kelte: 1986. május 7.

72 Sz. BIRÓ 2005, 23–25. p.

tották a külföldi országok kormányainak,⁷³ nem volt megfelelő adatszolgáltatás. A nyugat-európai magyar nagykövetségek csak május 1-jétől kaptak naponta tájékoztatást a sugárzási adatokról, amit az illetékes intézményeknek továbbítottak.⁷⁴ A szovjet vezetés azt a látszatot igyekezett kelteni, hogy a csernobili baleset nem volt rosszabb, mint a múltban történt balesetek a Nyugaton. Valójában azonban, ahogyan a Nemzetközi Atomenergia Ügynökség megállapította augusztusban: „a baleset katasztrófális méretű volt.”⁷⁵

A szocialista országokat május 3-án tájékoztatták az atomerőműben történt robbanásról, annak következményeiről, a felszámolásukra tett és folyamatban lévő intézkedésekről. Loginov külügyminiszter-helyettes azzal kezdte, hogy a tájékoztatást egyrészt az indokolja, hogy nyugati részről rosszindulatú propaganda megfontolásokból igyekeznek „felfűjni” a történetet, másrészt pedig több baráti nagykövet kérdéseiből az derült ki, hogy a szovjet nagykövetség által az érintett országokban adott tájékoztatás nem jutott le (vissza) a moszkvai nagykövetekhez. Hangsúlyozta, hogy nincs ok a helyzet dramatizálására, mert „*az atomerőműben nem történt nukleáris robbanás, nem folyik láncreakció, a sérült reaktor lefotott állapotban van.*”⁷⁶ Több mint meglepő kijelentés volt, és mindezt nem a Nyugat felé, hanem a szocialista országok képviselőinek megnyugtatására szánta. Tagadta a katasztrófa nukleáris jellegét Petroszjanc akadémikus is, amikor „kémiai” eredetű balesetről beszélt, és kijelentette, hogy a 60-as évek elején, a nukleáris kísérleti robbantásokat korlátozó szerződés megkötése előtt semmivel sem volt jobb a helyzet a légkör szennyezettségét illetően. Balesetek pedig – folytatta – mindenhol történhetnek. „*Volt az USA-ban és Angliában is. Igaz, e két helyen nem volt nukleáris szivárgás*” – tette hozzá.⁷⁷

Ki kell emelni a kitelepítések kérdését. Az evakuálási utasításra 1986. május 4-én került sor. Ezt az információt összevetve a Moszkvában elhangzott hivatalos tájékoztatással, ellentmondásos a történet. 1986. május 13-án arról tájékoztatták a szocialista országokat, hogy a vegyirobbanás bekövetkeztekor az aktív zóna is megsérült, és így radioaktív anyagok kerültek a légterbe. Ez április 26-án hajnalban történt, ennek ellenére az evakuálásra az intézkedés csak május 2-án kezdődött meg,⁷⁸ magára az evakuálásra pedig csak május 5-én és 6-án került sor. Itt komoly ellentmondás mutatkozik (azért is, mert a robbanás után bekövetkezett haláleseteket sugárfertőzés okozta). Rajnai Sándor lehetségesnek tartotta, hogy a 30 km-es körzetben a radioaktivitás szintje (mint ahogy ez a tájékoztatóban elhangzott) csak napokkal később emelkedett. Ennek viszont az látszik ellentmondani, hogy április 27-én és

---

73 *Mihail Gorbacsov televíziós beszéde.* XIX-J-1-k KÜM 1986. Szovjetunió 81. doboz Külügyminisztérium 13.709–23. szám. Érkezett 1986. május 19. V. Területi Főosztály NSZK Referatura Várkonyi et. Fáklya, 1986. május 18.

74 *A holland I. titkár látogatása. Feljegyzés.* XIX-J-1-k KÜM 1986. Szovjetunió 81. doboz, Külügyminisztérium 13.709–2. szám. Érkezett 1986. május 8. V. Területi Főosztály Ügyosztály. Az irat eredete: Holland nk.

75 *A Csernobili Atomerőmű balesetét elemző szakértői ülésről, Bécs. 1986. augusztus 25–29.* XIX-J-1-k KÜM 1986. V. ENSZ/Á, Az ENSZ és szervei. NAÜ. 115. doboz Külügyminisztérium 2171. szám. Érkezett 1986. szeptember 16. Nemzetközi Szervezetek Ügyosztály Az irat eredete: OAB, száma: 1999., kelte: 1986. szeptember 12.

76 *Hivatalos szovjet tájékoztatás a csernobili nukleáris balesetről.* XIX-J-1-j KÜM 1986. Szovjetunió 138. doboz Külügyminisztérium 002679/2. szám. Érkezett 1986. máj. 5. I. Területi Főosztály Ügyosztály. Az irat eredete: Moszkva, száma: 92/RT, kelte: 1986. május 4.

77 *Uo.*

78 Miután két PB tag, Nyikolaj Rizskov és Jegor Ligacsov Csernobilba érkezett és megvitatták a problémákat Scserbinával, Scserbickijjal, Ljaskoval, és a kijevi pártvezetővel Grigori Revenkoval. MARPLES 1996, 190. p.

28-án a radioaktivitás szintjének emelkedését több külföldi ország is jelezte.⁷⁹ A fenti problémákkal természetesen a szovjet vezetés is tisztában volt, és egy, a balesettel kapcsolatban 1986. augusztus 14-án Moszkvában összehívott értekezleten fel is merült, hogy a katasztrófával foglalkozó bécsi konferencián vitás kérdésként vetődhet fel nemcsak a védőburkolat hiánya, hanem a lakosság kitelepítésének időpontja is.⁸⁰

Egy kijevi orvos szerint a megnövekedett sugárzási szint esetében célszerű tennivalókról, viselkedési formákról csak a balesetet követő 7–10 nap múltán kaptak tájékoztatást. A rendelőintézet, ahol dolgozott, az ajánlásokat tartalmazó hivatalos tájékoztatást csak május 15-én kapta meg. Szeratlics, a jugoszláv nagykövetség kulturális és sajtótanácsosa a csernobili nukleáris balesetről szólva közölte, hogy sok szempontból a lehető legrosszabbkor történt. Két problémát hangsúlyozott: először fordult elő – a légköri atomrobbantásoktól eltekintve –, hogy egy ország területéről több országba került át nukleáris szennyeződés ilyen mennyiségben. Másrészt, a dél-koreai repülőgép lelövéséhez hasonlóan ismételtelen késlekedett a szovjet tömegtájékoztatás. Sőt, ebben az esetben, amikor más országok előzetes értesítése mind preventív szempontból, mind tömeglélektani szempontból elengedhetetlen lett volna, a késedelem még súlyosabb. A Szovjetunió tekintélyén Szeratlics véleménye szerint nagy rést ütött az eset. Úgy értékelte, hogy a kapkodás, a végiggondolatlanság azt jelezte, hogy a Szovjetunióban ekkor még nem jutottak el „a szavak kritikájától a tettek kritikájáig”.

Először Svédországban jelezték a radioaktivitás magas szintjét, és a világ a svéd tudósoktól szerzett tudomást a balesetről.⁸¹ „Az egész propaganda volt” – állította a szovjet vezetés, mikor Nyugat-Európa országai megtagadták, hogy mezőgazdasági terményeket fogadjanak Kelet-Európából. Az intézkedések kezdeményezői a Közös Piac belkereskedelmi miniszterei voltak,⁸² de a talaj radioaktív szennyeződésének mértékére vonatkozó adatközlés feltétele volt például a kanadai export szállításoknak is.⁸³ A korlátozás Ausztriára nem vonatkozott, ezért politikai okokat feltételeztek a szocialista országok,⁸⁴ de mindez összefüggésbe hozható a megfelelő tájékoztatás és a bizalom hiányával.⁸⁵

---

79 *Ljasko ukrán miniszterelnök tájékoztatója a DT képviselőinek a csernobili atomreaktor szerencsétlenségéről.* XIX-J-1-j KÜM 1986. Szovjetunió 138. doboz Külügyminisztérium 002679/8. szám. Érkezett 1986. máj. 26. I. Területi Főosztály Ügyosztály. Az irat eredete: Moszkva, száma: 109/RT, kelte: 1986. május 22.

80 *Jelentés a csernobili atomerőművi balesettel kapcsolatban 1986. augusztus 14-án Moszkvában összehívott értekezletről.* XIX-J-1-j KÜM 1986. Szovjetunió 138. doboz Külügyminisztérium 002679/10. szám. Érkezett 1986. aug. 22. Nk. Szervezetek Ügyosztály. Az irat eredete: Hiv.

81 *Svéd tájékoztatás a csernobili atomreaktor baleset kapcsán.* XIX-J-1-k KÜM 1986. Szovjetunió 81. doboz Külügyminisztérium 13.709–39. szám. Érkezett 1986. május 28. VI. Területi Főosztály Ügyosztály. Az irat eredete: Stockholm

82 Hat szocialista országot érintett a korlátozás (Magyarország, Szovjetunió, Csehszlovákia, Lengyelország, Románia és Bulgária). A BBC szerint ezek az országok nem szolgáltattak adatokat, kivéve Magyarországot, azonban a magyar adatokat is ellenőrzésre szorultak. *Brüsszeli nagykövetségünk telefonhívása.* Budapest, 1986. május 6. XIX-J-1-k KÜM 1986. Szovjetunió 81. doboz. Külügyminisztérium. 13.709. szám. Érkezett 1986. május 4. V. Területi Főosztály Ügyosztály. Az irat eredete: Hiv.

83 *Kanadai kérés radioaktív sugárzási adatok átadására.* XIX-J-1-k KÜM 1986. Szovjetunió 81. doboz. Külügyminisztérium 13.709–7. szám. Érkezett 1986. május 9. V. Területi Főosztály Ügyosztály. Az irat eredete: Hiv.

84 *A jugoszláv első beosztott közlése a Csernobilben bekövetkezett szerencsétlenség kapcsán.* XIX-J-1-k KÜM 1986. Szovjetunió 81. doboz Külügyminisztérium 13.709–9. szám. Érkezett 1986. május 12. III. Területi Főosztály Ügyosztály. Az irat eredete: Hiv.

A csernobili atomreaktor baleset után, szovjet kormány szóvivői megpróbálták minimalizálni a baleset belpolitikai hatásait. Csernobil hatására nemcsak Nyugaton, hanem a szocialista országokban is megélnékültek a környezetvédő tiltakozások, a lengyel belügy feltételezte, hogy az ellenzéki tevékenység nehezen kezelhető formájává válhat a környezetvédelmi téma.⁸⁶

Időközben az amerikai kormány a hidegháború időszakát felidézve, felismerte a lehetőséget, hogy megmutassa a gorbacsovi peresztrojka-retorika hamisságát, amely addig pozitív képből tűnt fel a nyugati médiában.⁸⁷ A Reagan kormány felállított egy bizottságot, hogy megvizsgálja a balesetet, és utasította a tudósokat, hogy tartózkodjon attól, hogy nyilvános bejelentéseket tegyenek, mindezt hagyják a kormányra. A stratégia működött, és részben a szovjet információpolitika hiányosságai is segítettek.⁸⁸

A Szabad Európa Rádió munkatársai úgy értékelték, hogy az ukrainai szerencsétlenség súlyos károkat okozott az új szovjet vezetés tekintélyének és jelentős propaganda-előnyhöz juttatta a Nyugatot. A moszkvai vezetés nem mérte fel, hogy kellő időben és megfelelő módon adott tájékoztatással más irányba terelhetne volna a nyugati közhangulatot.⁸⁹ Az Írószövetség moszkvai csoportja egyik vezetőjének az volt a véleménye, hogy hamarabb kellett volna tájékoztatni a szovjet és a világgözüvéleményt a történetéről. Úgy gondolta, hogy a késlekedés Gorbacsov személyes tekintélyét is csökkentette, akkor is, ha az ő tudtával vártak, s akkor is, ha nem tudott idejében az eseményekről.⁹⁰

Általában minden katasztrófa kapcsán felvetődik a tájékoztatás *őszinteségének* kérdése, mert bármennyire őszinte és részletes információkat közölnek, a kételkedéssel számolni kell.⁹¹ Az alapvető kérdés a hitelesség volt, amelyet „*a politikai túlélés és befolyás kulcsának*” szokás nevezni.⁹² A politikusoknak, akik „hitelesek”, a kockázatos politikai vállalkozások is lehetségessé válnak, és jelentős politikai viharokat vészeltethetnek át viszonylagosan könnyedén. Enélkül még az alapvető feladatok megoldása is nehézkessé válik. A válságkezelés kommunikációs stratégiái csak akkor lehetnek hatásosak, ha sikerül megtartaniuk a közönség figyelmét és bizalmát. A hitelesség mindazonáltal nem vezet automatikusan hatékony válságkommunikációhoz. A kormányok és a vezetők könnyen az élénk kritika keresztútjében találhatják magukat, mintsem irányadó információforrásokként fogadná el őket a nyilvánosság.⁹³ A megnyugtatónak szánt információk

85 Így Magyarország kifogásolhatta, hogy az osztrák fél a jó együttműködés és a nyugati sajtó által is dicsért gyors tájékoztatás ellenére is fenntartotta a behozatali korlátozást. *Wilfling id. ügyvivő látogatása (sugárzásmérési eredmények cseréje)*. XIX-J-1-k KÜM 1986. Szovjetunió 81. doboz Külügyminisztérium 13.709-11. szám. Érkezett 1986. május 12. VI. Területi Főosztály Ügyosztály. Az irat eredete: Hiv.

86 *A lengyel belső helyzet – Nagyköveti jelentés 1986*. MOL XIX-J-1-j 1986 Lengyelország 92. doboz. 004135. 1986. júl. 30. II. Területi Ügyosztály. Az irat eredete: Varsó, száma: 23. Dr. Biczó György nagykövet.

87 BOIN – T HART – STERN – SUNDELIUS 2005, 71. p.

88 PATTERSON 1989, 131-48. p.

89 *A csernobili szerencsétlenség következményeiről. ÁBTL 1.11.4. T-VII/86. I. Szovjetunió. Belügyminisztérium III/1-6. Osztály 67/9-2098/1986. 1986. május 22.*

90 *Rajnai Sándor nagykövete levele Szűrös elvtársához (Csernobil)*. XIX-J-1-j KÜM 1986. Szovjetunió 138. doboz Külügyminisztérium 002679/9. szám. Érkezett 1986. június 18. I. Területi Főosztály Ügyosztály Az irat eredete: Moszkva

91 KÉMÉNCZY 1980, 88-91. p.

92 BENNETT – ENTMAN 2001, 338. p.; MEYER, 2002, 60. p.; SEYMOUR-URE, 2003, 125-126. p.; SMITH 1989, 46. p.

93 GRABER – MCQUAIL – NORRIS 1998, 4. p.

pontosan az ellenkező hatást is elérhetik. Például Csernobilt követően, a finn és svéd kormányzati szakértők elmondták állampolgáraiknak, hogy a mért sugárzási szintek ártalmatlanok, de a közölt adatok vészjóslónak hatottak a közvélemény számára.⁹⁴

Több mint két hét telt el a balesettől számítva, amikor 1986. május 14-én Gorbacsov végre megjelent a moszkvai televízióban, amely akkor már végzetesen elkésett volt. Ez a késedelem nagy erkölcsi és politikai károkat okozott. Ugyanilyen késéssel került sor az első nemzetközi sajtókonferenciára is, melyet 1986 júniusában tartottak. Gorbacsov televíziós beszédében azzal kezdte, hogy a szerencsétlenség fájdalmasan érintette a szovjet embereket, megrázta a nemzetközi közvéleményt. Beszélt a baleset közvetlen okairól, és hosszan foglalkozott az események külföldi visszhangjával,⁹⁵ kiemelve, hogy az atombalesetre történő reagálást mintegy a politikai erkölcs mércéjévé téve. Úgy vélekedett, hogy az Egyesült Államok „féktelen szovjetellenes kampányba” kezdett, és hazugságok garadaja⁹⁶ jellemezte a nyugati reakciókat, valamint csupán ürügyre volt szükségük, hogy „*abba belekapaszkodva, megkíséreljék befeketíteni a Szovjetuniót*”. Amikor a hiányos tájékoztatásról beszélt, a *kivetítés* technikáját alkalmazta, bírálva az Egyesült Államok késlekedését 1979-ben.⁹⁷

A csernobili katasztrófa három hónapon keresztül lekötötte a Politikai Bizottság energiáit. Ez összetörte a megkeményedett bürokratikus szerkezetet és a régi szovjet mentalitást.⁹⁸ „*Megtanultuk, hogy milyen lehet az atomháború*” – mondta a Politikai Bizottság ülésén Gorbacsov.⁹⁹ A vezérkar fejét, Ahromejev ezredest Csernobil a Nagy Honvédő Háborúra emlékeztette és úgy vélekedett, hogy „*Csernobil után a nukleáris veszély a népünk számára többé nem absztrakció volt. Tapintható valóság lett*”.¹⁰⁰

5. ÖSSZEGZÉS

Csernobil a gorbacsovi korszak fontos szakaszhatárának¹⁰¹ tekintik. Arra a kérdésre azonban, hogy valójában értelmezhető-e ennél is többként, lehet-e a kiindulópontja a Szovjetunió megsemmisülési folyamatának, a válasz nem egyértelmű, hiszen egy katasztrófa, és annak kezelése vezethet a hatalom meggyengüléséhez vagy a megerősödéshez is okozhatja. A valódi glasznoszty Csernobil következménye volt, a reformok a rendszert kívánták menteni, de általuk az a felismerhetetlenségig megváltozott és óhatatlanul szét-

94 BOIN – T HART – STERN – SUNDELIUS 2005, 71. p.; NOHRSTEDT 1991, 477–497. p.; STERN 1999, 226. p.

95 *Mihail Gorbacsov televíziós beszéde*. XIX-J–1-k KÜM 1986. Szovjetunió 81. doboz Külügyminisztérium 13.709–23. szám. Érkezett 1986. május 19. V. Területi Főosztály NSZK Referatura Várkonyi et. Fáklya, 1986. május 18.

96 „Áldozatok ezrei”, „elpusztultak tömegsírhajói”, „kihalt Kijev”, „egész Ukrajna földje elfertőződött.” Uo.

97 „Az amerikai hatóságoknak 1979-ben 10 napra volt szükségük ahhoz, hogy informálják saját kongresszusukat, és hónapokra, hogy tájékoztassák a világot a Three Miles Island-i atomerőműben bekövetkezett tragédiáról.” Uo.

98 ENGLISH 2000, 215–216. p.

99 *A „Literatura Ukraini” cikke a Csernobil atomerőmű építése körüli hiányosságokról, 1986. március 27-i szám*. XIX-J–1-k KÜM 1986. Szovjetunió 81. doboz Külügyminisztérium 13.709–26. szám. Érkezett 1986. május 22. I. Területi Főosztály Ügyosztály. Az irat eredete: Kijev.

100 MATLOCK 1995, 137. p.

101 Sz. BIRÓ 2005, 23–25. p.

esett. Ha tehát Csernobilt nem is tekinthetjük kiindulópontnak, lényeges szerepe volt a Szovjetunió további gyengülésében, majd „kimúlásában.”

Csernobil után nem volt fenntartható a hazugságokra épült monolitikus rendszer. A tragédiát követő nyilvánosság, hogy először tudósíthatott a média az igazságról (még ha megkésve is), hozzájárult a rendszer bomlásához, lazította a határokat, előkészítette a kelet-európai társadalmakat a rendszerváltásra.

Velikov Csernobilt a peresztrojka katasztrófájának is tekintette, amely beleivódott az emlékezetükbe. A glasznosztyra szerinte azért volt szükség, mert senki sem akar tovább olyan szocializmusban élni, amilyen a Szovjetunióban volt: „*normálisan akarunk élni [...] az emberek nem akarnak kétféle nyelven beszélni, máshogy a magánszférában és nyilvánosságban*”.¹⁰² Csernobil mintegy „kényszerítette” a Politikai Bizottságot a glasznoszty politikájára, nyilvános viták gyakorlatának bevezetésére, amely az 1920-as évek óta nem volt a Szovjetunióban.¹⁰³ Tény, hogy a médiában látható javulás mutatkozott az aktuális eseményekről és szociális kérdésekről szóló tudósításokban. Korábban a politikai vezetés úgy vélekedett, hogy a szovjet polgárok nem elég érettek ahhoz, hogy olvassanak természeti és az ember okozta katasztrófákról. Csernobilt követően tabu tabu után tört szét (drogfüggőség, munkanélküliség, hajléktalanság, rendőrségi brutalitás, lázadás Alma Ata-ban, nemzeti demonstrációkról a balti államokban, Örményországban, Azerbajdzsánban, 1987-ben a krími tatárok követeléseiről, és a Pamiat és más csoportok tüntetéseiről).¹⁰⁴ Természeti és ember okozta katasztrófákról ekkortól tudósított a szovjet média rendszeresen. Az Admiral Nakhimov elsüllyedése a Fekete-tengeren és más kevésbé jelentős baleseteket is azonnal nyilvánosságra hoztak. Jellemző az akkori szovjet viszonyokra, hogy voltak akik csodálkoztak, hogy „*amióta új vezetés van, több baleset történik mint soha korábban!*”¹⁰⁵

A Csernobilról szóló tudósítások illusztrálták a glasznoszty politikai győzelmét: a példa nélküli nyílt tudósítással¹⁰⁶ a vezetés képes volt a katasztrófából politikai előnyt kovácsolni, különösen attól kezdve, hogy a szovjetek saját tudósításai sokkal pontosabbak lettek, mint a külföldi rádióké. Gorbacsov hatásosan használta ezt az ügyet a hadsereg feletti ellenőrzésre, a munkahelyi fegyelemre, és természetesen a glasznosztyra magára.¹⁰⁷ Csernobil után a sajtó több adatot tett közzé a hatalomról, és az általuk hozott döntésekről is.¹⁰⁸ Ezekkel a lépésekkel azonban rávilágítottak a sebezhetetlennek hitt Szovjetunió megingathatóságára és gyengeségeire.

---

102 VELIKHOV 1989, 161–163. p.

103 ZUBOK 2007, 288–289. p.

104 COLTON 1987, 165. p.

105 TATU 1991, 88. p.

106 A nyílt televíziós adásról lásd: SANDERS 1986.

107 GUSTAFSON 1987, 203. p.

108 COLTON 1987, 165. p.